

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПОРТРЕТА СУЧАСНОГО СТУДЕНТА

Показано важливість вивчення соціального портрета певної категорії населення (вихователів, лікарів, студентів), зроблено огляд наукових публікацій по цій темі. Проаналізоване поняття соціального портрета, його походження і місце в лексиці сучасної соціології. Наведено визначення соціального портрета студента, розглянуті основні методологічні підходи до його вивчення. Виділено основні елементи соціального портрета студента, окреслено соціологічні методи його дослідження.

Ключові слова: *поняття соціального портрета, соціальний портрет студента, феноменологічний підхід, соціальний портрет вихователя, соціальний портрет лікаря.*

Показано важность изучения социального портрета определенной категории населения (воспитателей, врачей, студентов), сделан обзор научных публикаций по этой теме. Проанализировано понятие социального портрета, его происхождение и место в лексиконе современной социологии. Приведено определение социального портрета студента, рассмотрены основные методологические подходы к его изучению. Выделены основные элементы социального портрета студента, намечены социологические методы его исследования.

Ключевые слова: *понятие социального портрета, социальный портрет студента, феноменологический подход, социальный портрет воспитателя, социальный портрет врача.*

The importance of studying of the social portrait of a certain category of population (teachers, doctors, students) has been shown; overview of scientific publications on this topic has been made. The concept of social portrait, its origin and place in the lexicon of modern sociology has been analyzed. The definition of a social portrait of a student has been given; the basic methodological approaches to its study have been examined. The basic elements of a social portrait of a student have been allocated; sociological methods of its research have been identified.

Key words: *concept of a social portrait, social portrait of a student, phenomenological approach, social portrait of an educator, social portrait of a doctor.*

Вивчення ролі і особливостей студентської молоді в сучасному українському суспільстві є актуальним у зв'язку з декількома обставинами. По-перше, ця категорія молоді сьогодні є не лише дуже значною за кількістю, а й динамічно розвивається. По-друге, студентство – це основне джерело відтворення інтелігенції і одна з найактивніших соціальних груп, що відіграє значну роль в економічному і соціально-політичному житті

суспільства, і має великий інноваційний потенціал.

Вивчення соціального портрета сучасного студента дає можливість зрозуміти, з яких соціальних прошарків і груп формується майбутня гуманітарна і технічна інтелігенція, особливості її розвитку і функціонування в суспільстві, оцінити реальні можливості української системи вищої освіти як важливого каналу соціальної мобільності. Адже в умовах інтеграції України до єдиного європейського освітнього простору проблема вільного і рівного доступу до вищої освіти стає більш актуальною.

В сучасній соціологічній літературі питанням, пов'язаним з вивченням соціального портрета певної категорії населення, приділяється достатньо уваги, друкуються роботи, присвячені розробці проблематики соціального портрета різноманітних соціальних груп. При цьому особливий інтерес представляють роботи таких авторів, як А. Л. Кузеванова, В. Б. Моторін, Н. Б. Ніколюкіна, В. А. Вікторов, А. В. Решетніков та ін. Особлива увага у них приділялася теоретичним і методологічним питанням дослідження соціального портрета тієї чи іншої соціальної групи, що зрозуміло, не вичерпує проблему, але дозволяє провести критичний аналіз і виробити точку зору, яка відповідає сучасному рівню розвитку соціології.

Серед українських і російських науковців, які приділили достатньо уваги вивченню соціального портрету сучасного студента, передусім потрібно назвати таких, як: В. П. Андрущенко, В. П. Бех, А. О. Ярошенко, Н. В. Крохмаль, А. І. Вишняк, Н. Н. Чурилов, С. А. Макєєв, А. А. Іванова, М. М. Карпенко, М. Н. Кібакин, В. В. Лапшов, Т. В. Лисовський, І. О. Мартинюк.

Метою даної статті є розробка теоретико-методологічних основ вивчення соціального портрету сучасного студента.

Під соціальним портретом студента передусім розуміється інтегрований опис основних соціальних, демографічних і інших властивостей особистості, який характеризує усю сукупність тих, хто навчається [1, с. 102]. Але перш ніж назвати основні елементи, які мають входити до соціального портрету сучасного студента, потрібно зупинитись на походженні самого цього терміна.

Поняття «портрет» соціологія запозичила з художньої сфери. Подібне запозичення понять з художньої сфери і побудова на їх основі таких, наприклад, понять, як «соціологічний образ», «соціальний портрет», задає орієнтацію створення деякого витвору мистецтва. Соціальні портрети еліти, середнього класу, пролетаріату малюються крізь призму апріорно заданих атрибутів, зв'язок яких з емпіричними корелятами є доволі проблематичним [2, с. 32].

В. І. Казакова вважає, що феноменологічний підхід видається тут найбільш адекватним інструментом аналізу, оскільки в центрі уваги опиняється проблематика інтенціональності людської свідомості як конструктора соціальної реальності. Додання «соціальному портрету» статусу концепту вимагає спеціального обґрунтування, незважаючи на все більшу перевагу, яку надає йому науковий лексикон соціології. Характер

цього вибору в цілому навряд чи може бути вписаний в рамки будь-якої систематизації подібної термінології і апелює, насамперед, до свободи думки, до творчого самовираження. Користуючись правом художника, соціологічний погляд вибирає предмет дослідження, не керуючись чіткими стратегіями. Разом з тим, як і в сфері мистецтва, ціннісні уподобання не можна назвати випадковими, вони визначаються, в найбільш широкому ракурсі, специфікою цивілізаційного розвитку [2, с. 33].

Вищеназвана дослідниця висуває наступні основні тези стосовно сучасного змісту поняття соціального портрета в соціології:

1) «Соціальний портрет» в рамках сучасних соціологічних досліджень набуває більш чітких рис, його вербалізація виходить за рамки поверхневих аналогій, дозволяючи говорити про «не випадковість іменування». Позначується таким чином естетична активність соціальної думки знаходить вельми самобутні риси, показує загострену чутливість до проектів гармонізації суспільних відносин.

2) «Соціальний портрет» є адекватним інструментом аналізу суспільних явищ, оскільки вбирає в себе як реліквії давно минулих днів, так і ідеологеми нереалізованого майбутнього.

3) «Соціальний портрет» поєднує в собі елементи міфу та гри, слів і речей, він значною мірою є відображенням історичної долі світу.

4) «Соціальний портрет» виступає як результат рекурсивності думки: еліта наділяється всілякими атрибутами, перелік яких дивовижно узгоджується з метафізичним набором від початку нездійснених вимог і недосяжних ідеалів. Будучи далеким від емпіричної реальності, він функціонує як міф – і в цій якості чинить зворотний вплив на соціальну дійсність.

5) «Соціальний портрет» як результат самовираження може бути позначений як свого роду діалектичний синтез, що відкриває нові шляхи самореалізації людини, він є найважливішою складовою «життєтворчості» – конструювання нових форм життя, трансформації індивідуального буття. Він включає в себе і спробу осягнення граничних умов існування, і пошук нових способів репрезентації ідентичності.

6) «Соціальний портрет» проникнутий прагненням сучасного світу до простоти, в тому числі і до її псевдопроявлень. Таким чином він може бути розглянутий як вульгаризація онтологічної проблематики [2, с. 34-36].

У зв'язку з вищезазначеним можна стверджувати, що сучасній людині надається все більше свободи для самовизначення. Намалювати своє життя як картину, написати як роман раніше було доступно лише художникам і поетам, а в сучасний період особистість повною мірою набуває право окреслювати контури соціальних взаємодій. Сьогодні в науці, в тому числі в соціології, все яскравіше усвідомлюється, що «мистецтво має пряме відношення до істини, і тому воно може посперечатися з наукою і філософією, коли ми прагнемо зрозуміти не емпіричні факти, а сутність дійсності» [3, с. 16]. Відповідно до цього, спроби вималювати соціальний портрет різноманітних верств населення (педагогів, лікарів, студентів)

стають все більш популярною метою соціологічних досліджень.

В 2012 році І. В. Коростильовою було проведено дослідження, метою якого було змалювати соціальний портрет вихователя дошкільного навчального закладу міста Миколаєва [4]. Дослідження було проведене методом анкетного опитування. В опублікованих результатах можна побачити, що до соціального портрета вихователя ДНЗ дослідниця включає наступні елементи: соціальні умови життя, мотивація праці і відданість професійній діяльності, ціннісні орієнтації, дозвілєві практики, культурний рівень і деякі особистісні якості.

М. Філоненко вважає, що соціальний портрет лікаря має складатися зі здібностей, які звичайно розглядають як індивідуальні властивості особистості, що сприяють успішному виконанню її діяльності [5]. До соціального портрета лікаря дослідник включає наступні складові:

– професійна підготовка лікаря, наявність у нього набору усіх професійних вмінь та навичок;

– психологічна підготовка лікаря;

– особливості особистого життя: наскільки благополучне його власне життя, чи наявна в ньому любов, взаєморозуміння з близькими людьми, матеріальна забезпеченість, побутова облаштованість тощо;

– морально-етичні якості лікаря: чесність, порядність, відповідальність, інтелігентність, людяність, доброта, надійність, принциповість, безкорисливість, вміння тримати слово;

– комунікативні якості лікаря: особиста привабливість, ввічливість, повага до оточуючих, готовність допомогти, авторитет, тактовність, уважність, спостережливість, вміння бути хорошим співрозмовником, комунікабельність, доступність контактів, довіра до оточуючих;

– вольові якості лікаря: впевненість у собі, витримка, схильність до ризику, сміливість, незалежність, стриманість, врівноваженість, рішучість, ініціативність, самостійність, самоорганізація, настирливість, цілеспрямованість;

– організаційні якості лікаря: вимогливість до себе та оточуючих, схильність брати на себе відповідальність, вміння приймати рішення, вміння правильно оцінити себе та пацієнта, вміння планувати свою роботу [5].

А. Л. Кузеванова у своїй дисертації приходить до висновку, що соціальний портрет сімейного лікаря найчастіше складається на основі статусно-рольового, нормативного і ціннісно-мотиваційного підходів до розгляду його професійної діяльності. Соціальний портрет сімейного лікаря включає в себе сукупність властивих сімейному лікарю соціальних характеристик, які формуються на основі приписних і досягнутих статусів, відповідної рольової поведінки, самоідентифікації, ціннісно-мотиваційних характеристик. Соціальний портрет не є незмінним, він визначається і змінюється в результаті адаптації до мінливого соціального середовища [6, с. 13-14].

На сьогодні склався ряд підходів до вивчення соціального портрета студента. Так, М. М. Карпенко та М. Н. Кибакин, В. В. Лапшов аналізують соціальний портрет з точки зору змістовного та організаційного аспектів.

Змістовний аспект включає аналіз усвідомленості вибору навчання, установки на професійну діяльність, кваліфікаційних показників, соціально-статусних характеристик студента та його батьків. Організаційний аспект базується на інформації про факультети, опосередковану оцінку умов навчання і оптимізацію навчального процесу [1].

А. І. Вишняк, Н. Н. Чурилов, С. А. Макеев вивчають соціальний портрет студентів через розгляд їх соціальних проблем, серед яких виділяють наступні: соціальне положення, соціальну мобільність, соціально-економічні умови життя, трудова активність, політична активність, дозвілля, побут, структура життєвих планів, професійні орієнтації. І. О. Мартинюк при вивченні соціального портрета базується на вивченні основних умов життєдіяльності, освіти, рівня життя, соціально-демографічної та соціально-професійної структури, системи потреб, цінностей, життєвих планів. П. Н. Осипов, Н. А. Вагапова, Л. А. Шилугова в основу дослідження соціально-психологічного портрета студента поклали ціннісні орієнтації [7].

При розгляді питання, пов'язаного з вибором методів емпіричного соціологічного дослідження соціального портрета певної соціальної групи, переважна більшість дослідників, роботи яких були проаналізовані автором статті, застосовувала метод анкетного опитування представників цієї соціальної групи. В той же час є дослідження, в яких було застосовано метод експертних оцінок. Наприклад, це відноситься до дослідження, проведеного у 2007-2008 роках науково-технічним центром «Перспектива» (Росія, м. Тюмень) сумісно з регіональним центром патріотичного виховання (Росія, Ямало-Ненецький округ) [8].

Вказані російські дослідники провели соціологічне дослідження стану громадянської активності, патріотичного виховання молоді в одному з крупніших північних регіонів Росії – Ямало-Ненецькому автономному окрузі. В якості основного предмета дослідження були визначені проблеми і труднощі формування громадянського суспільства, патріотичного виховання молоді цього округу. При цьому був застосований метод експертних оцінок, а в якості експертів виступили спеціалісти, які працюють з молоддю віком від 14 до 30 років.

В якості основних складових соціального портрета молодого громадянина у вказаному дослідженні виступали: необхідні особистісні якості (порядність, соціальна активність та ін.), участь у вирішенні проблем свого міста. Експерти оцінювали вплив молоді на життя міста, стан активності молоді. Експертів також запитували про дозвілєву діяльність молоді північного регіону Росії і відношення молоді до батьківщини (прагнення приносити користь своїй країні, гордість за природні багатства і перемогу у Великій Вітчизняній війні, відчуття себе громадянами і патріотами Росії, обов'язки перед батьківщиною і ставлення до служби в армії). В результаті опитування експертів тюменським соціологам вдалося сформулювати образ сучасного представника молоді. Отримані результати дозволили сформулювати практичні рекомендації стосовно ефективного підвищення громадянської активності і патріотичного виховання молоді

Ямало-Ненецького автономного округу Росії.

Є. А. Федорова описує дослідження, проведене у 2008 році у Петрозаводському державному університеті [9]. Об'єктом дослідження стали першокурсники цього університету, а метою – вивчення мотивації отримання вищої освіти і виявлення проблем адаптації студентів I курсу до реалій студентського життя. В той же час дане дослідження дало можливість скласти певне уявлення про соціальний портрет першокурсників ПДУ, а саме з'ясувати їх статеві характеристики, місце проживання до вступу у ВНЗ. Також було проаналізовано співвідношення між статтю і обраною спеціальністю, місцем проживання і факультетом навчання.

В сучасному суспільстві зростає важливість вивчення соціального портрета певної категорії населення (вихователів, лікарів, студентів). Проаналізувавши поняття соціального портрета, можна зробити висновок про його походження з художньої сфери і все більш вагомим місце в лексиконі сучасної соціології. Під соціальним портретом студента передусім розуміється інтегрований опис основних соціальних, демографічних та інших властивостей особистості, який характеризує усю сукупність студентів. Соціальний портрет студента може складатися на основі статусно-рольового, нормативного і ціннісно-мотиваційного підходів до розгляду його навчальної діяльності. Виникає питання комплексного підходу при розгляді портрета студентства і тому сучасними дослідниками пропонується аналіз не тільки соціальних, соціально-демографічних, а й соціально-психологічних характеристик студентів. Таким чином, основні елементи соціального портрета сучасного студента можуть варіюватися залежно від мети і методів соціологічного дослідження, серед яких найчастіше застосовується метод анкетного опитування і метод експертних оцінок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карпенко М. П. Социальный портрет студента негосударственного вуза / М. П. Карпенко, В. А. Лапшов, М. В. Кибакин // Социологические исследования. – 1999. – №8. – С. 101-103.
2. Казакова В. И. Социальный портрет как объект феноменологического анализа / В. И. Казакова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия «Социальные науки». – 2011. – № 1 (21). – С. 32-38.
3. Хёсле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В. Хёсле // Апокалипсис смысла. Сборник работ западных философов XX–XXI веков. – М.: Алгоритм, 2007. – С. 16-45.
4. Коростильова І. В. Соціальний портрет викладача дошкільного навчального закладу міста Миколаєва [Електронний ресурс] / І. В. Коростильова. – Режим доступу: <http://conference.nuos.edu.ua/catalog/files/lectures/17210.pdf>
5. Філоненко М. М. Психологія спілкування: підручник [Електронний ресурс] / М. М. Філоненко. – К.: Центр навч. літ., 2008. – 224 с. – Режим доступу: http://ualib.com.ua/br_8464.html
6. Кузеванова А. Л. Семейный врач в современной России: опыт

социального портрета: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. социологических наук / А. Л. Кузеванова. – Волгоград: Волгоградский государственный медицинский университет, 2004. – 26 с.

7. Прокопчук І. І. Соціально-психологічний портрет студента НАУ / І. І. Прокопчук // Вісник НАУ. Серія: Соціологія. Політологія. Історія. – К.: НАУ-друк, 2010. – №1.– С. 31-36.

8. Пить В. В. Портрет молодого гражданина в региональном подходе социологии молодежи / В. В. Пить // Молодежь – позитивная сила развития российского общества; под ред. А. А. Козлова. – СПб., 2009. – С. 214-217.

9. Федорова Е. А. Социальный портрет современного российского студента: опыт социологического исследования первокурсников ПетрГУ / Е. А. Федорова // Молодежь – позитивная сила развития российского общества; под ред. А. А. Козлова. – СПб., 2009. – С. 305-308.